

Krysiak, Dominik

"Ewangeliccy duchowni i parafianie. Powojenne lata w Olsztynie i na Mazurach", Olsztyn 2007 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1, 86-89

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

kowo wiele informacji tzw. współczesnych, a zwłaszcza podkreślanie zasług aktualnych proboszczów i wskazywanie na ich szeroką działalność duszpasterską.

Na ss. 238–240 umieszczono *Spis świętyń z wykazem niemieckich nazw miejscowości*, których brzmienia niemieckiego nie podano w wypadku 24 kościołów na 89 omawianych świętyń. Wreszcie, w zbiorze fotograficznym i w tekście zupełnie pominięto kaplice filialne Starego Pola w Ząbrowie i Złotowie; filię Nebrowa Wielkiego w Okrągłej Łące i Bronisławowie; filię Cygan w Bądkach; filię Rakowca w Liczu; filię Piekła w Białej Górze; filię Żuławki Sztumskiej w Bukowie; filię Starej Kościelnicy w Stogach Malborskich; filię Świerk w Lipince; filię Marzęcina w Gozdawie; filię Wiercin w Jazowej i Rakowiskach; filię Sztutowa w Groszkowie; filię Żuławek w Bronowie. W większości ich pominięcie może być uzasadnione, ponieważ są to bardzo skromne miejsca sakralne, chociaż zaspokajają potrzeby wiernych, ale kilka z nich należało bezwzględnie zamieścić: Ząbrowo, Okrągła Łąka, Biała Góra, Bukowo, Lipinka, tym bardziej że D. i J. Dettlaffowie wzmiankowali o wybiórczym traktowaniu świętyń tu prezentowanych. Czytelnik bowiem odnosi wrażenie, a zapewne taki był zamiysł autorów, aby z okazji piętnastolecia erygowania przez papieża Polaka ukazać zainteresowanym wszystkie miejsca sakralne tej części diecezji elbląskiej.

Wszystkim zainteresowanym przeszłością i teraźniejszością pomorskiej części diecezji elbląskiej polecam to wydanie, ponieważ album nie tylko informuje o przeszłości tej ziemi i świętyń tutaj wzniesionych na przestrzeni wieków, ale także jest dokumentem aktualnego stanu tych szacownych budowli sakralnych. Ponadto daje świadectwo chwili, czyli pokazuje, jak wierni doby powojennej zatroszczyli się o kościoły, które są domem Bożym, służącym najsilniejszym potrzebom ducha ludzkiego, ale także zabytkiem – dziedzictwem przekazanym nam przez poprzednie pokolenia. Troska o te przepięknie w wielu wypadkach świątynie stanowi swoistą klamrę, spinającą to, co przeszłe – historyczne, z tym, co aktualne – dzisiejsze. W ten sposób w obecnym pokoleniu ludzi, zamieszkujących ten teren diecezji, wzrasta świadomość ciągłości dziejów, a przekazane dziedzictwo buduje silny gmach patriotyzmu lokalnego, bez którego nie ma zrozumienia dla wielokulturowego także dziedzictwa europejskiego.

ks. Jan Wiśniewski (Sztum)

Ewangelicy duchowni i parafianie. Powojenne lata w Olsztynie i na Mazurach, Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie, Olsztyn 2007, ss. 134, il. 33.

Głównym celem założonego w 1999 r. w Olsztynie Mazurskiego Towarzystwa Ewangelickiego miało być powołanie do życia ośrodka kultury ewangelickiej, placówek oświatowych i wychowawczych¹. Choć nie powstało dotychczas liceum ewangelickie, którego utworzenie planowano, stowarzyszenie jest aktywne na innych polach: organizuje sympozja i konferencje, prowadzi ożywioną działalność wydawniczą². Kolejna już publikacja firmowana przez Towarzystwo została przygotowana z okazji obchodzonego 15 października 2007 r. jubileuszu stutrzydziestolecia wyświęcenia ewangelickiego kościoła Chrystusa Zbawiciela w Olsztynie.

¹ J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim ewangelicyzmie*, Warszawa 2006, ss. 194–195.

² Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie dotychczas wydało: *Ewangelicy na Warmii i Mazurach. Dzieje i współczesność*, pod red. E. Kruka, Olsztyn 2001; E. Kruk, *Ewangelicy w Olsztynie. Z dziejów parafii w latach 1772–2002*, Olsztyn 2002; idem, *Szkice z mazurskiego brulionu*, Olsztyn 2003; idem, *Znikanie*, Olsztyn 2005; A. Jagucki, *Mazurskie dole i niedole. Wspomnienia i refleksje z lat pracy na Mazurach*, Olsztyn 2004; Hieronim Skurpski, pod red. E. Kruka, Olsztyn 2004.

Omawiana praca jest zbiorem artykułów autorstwa znanych badaczy problematyki mazurskiej, przez co wpisuje się w nurt historyczno-socjologicznych wcześniejszych opracowań dotyczących środowiska olsztyńskich ewangelików. Stanowi również wyjątek, jeśli chodzi o badania nad poszczególnymi parafiami ewangelickimi diecezji mazurskiej, których dzieje nie doczekały się dotąd opracowania. Z tego względu wzbogaca z pewnością literaturę dotyczącą tego zagadnienia.

Swoistym wstępem jest krótki tekst bp. Rudolfa Bażanowskiego *130 lat ewangelickiego kościoła Chrystusa Zbawiciela w Olsztynie* i tak go należy traktować. Bardziej szczegółowo losy parafii zostały przedstawione we wcześniejszej publikacji Erwina Kruka *Ewangelicy w Olsztynie. Z dziejów parafii w latach 1772–2002* (Olsztyn 2002). Ks. Bażanowski zwięźle omawia dzieje gminy ewangelickiej w Olsztynie, z uwzględnieniem specyficznego dualizmu religijnego, jaki wykształcił się na obszarze Warmii i Mazur. Bezpośrednio nawiązując do obchodzonego jubileuszu, opisuje uroczystość poświęcenia świątyni 15 października 1877 r. Pierwsze trzy artykuły: Andrzeja Friszkego *Ksiądz Edmund Friszke – dramat polskiego ewangelika*, Erwina Kruka *Ksiądz Otton Wittenberg – weteran pracy na niwie Pańskiej*, Janusza Małłki *Karol Małek. Kościół ewangelicki a sprawa mazurska w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w.*, poświęcone są konkretnym postaciom związanym z olsztyńską parafią oraz diecezją mazurską. Natomiast dwa kolejne – Andrzeja Saksona *Sytuacja Mazurów po zakończonej w 1958 r. w województwie olsztyńskim akcji łączenia rodzin* i Alfreda Czesli *Tożsamość ewangelików olsztyńskich* – stanowią socjologiczną syntezę losów społeczności mazurskiej po 1958 r. oraz jej współczesną charakterystykę na przykładzie ewangelików olsztyńskich.

Nieprzypadkowa jest zbieżność nazwisk występująca w dwóch artykułach, gdyż zarówno Andrzej Friszke, jak i Janusz Małek sięgnęli po materiały do rodzinnych archiwów i opracowali je, prezentując często nieznanne fakty z życia swoich ojców. Tego typu źródła nie są powszechnie dostępne, dlatego już sam fakt wykorzystania podczas badań zbiorów prywatnych stanowi o wartości obydwu tekstów. Całość uzupełniają również liczne fotografie, które z pewnością przybliżają czytelnikowi prezentowane osoby. Próba zmierzenia się warsztatu historycznego z sentymentami i siłą rzeczy emocjami związanymi z rodziną podjęta przez obu autorów, wydaje się być zwycięską dla obydwu zawodowych i doświadczonych badaczy dziejów. Ponadto, w wypadku Andrzeja Friszkego, już na wstępie artykułu zastrzega on, iż „opracowanie przez syna tekstu pretendującego do obiektywizmu może być ocenione jako wątpliwe z punktu warsztatu historyka. Niemniej ojciec zmarł, gdy miałem 2 lata, zatem nie miał żadnego wpływu na sposób przedstawienia jego sylwetki. Kieruję się naturalnie osobistym sentymentem, korzystając jednak mogę jedynie z typowych źródeł historycznych” (s. 10, przyp. 1). Potwierdza się to zarówno poprzez przedstawienie wręcz wypunktowanego, faktograficznego biogramu ks. Edmunda Friszkego, jak też w opisie kolejnych wydarzeń, których autor nie stara się komentować, ani też subiektywnie interpretować. Na tle szerszego kontekstu historycznego, który zapewne ułatwia zrozumienie określonych faktów, prezentacja losów olsztyńskiego duchownego wypadła niezwykle zwięźle. Przedstawiona tu została problematyka dotycząca sytuacji Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w II Rzeczypospolitej oraz rozłamu na opcję polską (bp Juliusz Bursche) i niemiecką, a też powojennego konfliktu z metodystami. Dzięki zachowanym wspomnieniom i relacjom poznajemy również nieznanne dotąd bliżej fakty z życia ks. Friszkego m.in. z obozu koncentracyjnego, w którym przebywał w czasie wojny. W ramach uzupełnienia pragnę jednak uściślić opis zamieszczony pod zdjęciem na s. 42, które podpisano: „Jedna z uroczystości kościelnych. Pośrodku stoją księża (od lewej): ks. Alfred Jagucki, ks. sen. Edmund Friszke, ks. Władysław Pilch-Pilchowski, NN, ks. Jan Sczech”. Otóż przedstawione na fotografii wydarzenie było wprowadzeniem na urząd proboszcza w Mikołajkach ks. Władysława Pilcha-Pilchowskiego, jako pierwszego duchownego ewangelickiego na Mazurach wybrane-

go na ten urząd przez zgromadzenie parafialne i miało miejsce 29 kwietnia 1951 r. Natomiast owa nieznaną osobą [NN] to żona ks. Pilcha-Pilchowskiego Amalia z domu Krzystek³.

Nieco inaczej przedstawia się kwestia artykułu o Karolu Małku. Autor, Janusz Małek, brał bezpośredni udział w działalności swojego ojca. Nie czynię z tego absolutnie zarzutu wobec kwestii obiektywności autora, lecz zwracam uwagę na charakter tekstu, na wartość relacji płynącej od bezpośredniego uczestnika wielu omawianych wydarzeń. Największą wartością tego tekstu są zamieszczone w nim obszernie fragmenty tekstów źródłowych: *Memoriału Związku Mazurów*, jak i nieznanych, bo pozostających w prywatnych zbiorach autora, zapisków z *Księgi zajęć Mazurskiego Uniwersytetu Ludowego w Rudziskach*, a także korespondencji z bp. Zygmuntem Micheliem. Autor koncentruje się na redagowaniu i interpretacji powyższych dokumentów. Na szczególną uwagę zasługuje relacja z prowadzonych negocjacji w sprawie pozyskania dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego księży metodystów pracujących na Mazurach, w tym brata Karola Małka, ks. Edwarda Małka. Całość uzupełniona jest przedrukiem *Zwyczajów i obrzędów na Mazurach* Karola Małka. Z kolei Erwin Kruk podjął się opisanie życia i działalności konseniora ks. Ottona Wittenberga. Tym samym jego artykuł uzupełnił publikację o kolejnego przedstawiciela władz diecezji mazurskiej wyłonionych 12 czerwca 1946 r. – ks. Edmund Friszke – senior, Karol Małek – kurator. Szczególnie dużo miejsca poświęcił autor charakterystyce powojennych warunków życia przybywających na Mazury księży ewangelickich. Wykorzystał przy tym relacje córki ks. Wittenberga, Hanny Martin. Warto również odnotować, iż w tekście zamieszczono fragmenty korespondencji z ks. Alfredem Jaguckim (ss. 59–60). Choć autor powołuje się na liczne materiały źródłowe, m.in. Urzędu do spraw Wyznań, to tekst jest pozbawiony przypisów i ma raczej charakter popularny, przystępnie opisuje osobę duchownego. Na uwagę zasługuje fakt, iż dotąd nie pojawiło się opracowanie dotyczące bezpośrednio ks. Ottona Wittenberga. Odniosłem jednak wrażenie, że autor we fragmentach dotyczących bp. Zygmunta Michelisa raczej bezkrytycznie podszedł do jego osoby, pomijając całkowicie rolę, jaką odegrał w uzależnieniu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego od władz komunistycznych PRL⁴. Dziwi to w sytuacji, kiedy w pierwszym artykule omawianej publikacji Andrzej Friszke w podrozdziale *Przewrót w Kościele* pisze o tym jednoznacznie.

Kolejne dwa artykuły, jak już wspomniałem, są socjologiczną próbą charakterystyki ludności mazurskiej i procesów, jakie zaszły w tej społeczności po II wojnie światowej. Andrzej Sakson opiera się w dużej mierze na swojej wcześniejszej publikacji *Mazurzy – społeczność pogranicza* (Poznań 1990). Bogata faktografia dotycząca losów Mazurów po 1958 r. jest przedstawiona w sposób zrozumiały i zwięzły. Wpływ na to ma zabieg autora, który nie stosuje przypisów, a jedynie podaje na końcu bibliografię. Podjęcie po raz kolejny tak ważnego tematu, jakim są kwestie narodowościowe, ale w ujęciu popularnonaukowym z pewnością przyczynia się do poszerzenia wiedzy znacznego grona czytelników.

Alfred Czesła przeprowadza gruntowną analizę współcześnie żyjącej w Olsztynie społeczności ewangelickiej. Odpowiada na pytania dotyczące identyfikacji etniczno-narodowej, religijnej i kulturowej. Dzięki wielopłaszczyznowym pod względem tematycznym badaniom na reprezentatywnej grupie wiernych, autor uzyskał wręcz podręcznikowy rys socjologiczny omawianej społeczności. Alfred Czesła nie unika tematu autodeklaracji wyznaniowej, stosunku do religii czy też określenia więzi z parafią i kościołem olsztyńskich ewangelików.

³ Amalia Pilch, z domu Krzystek, ur. 27 XI 1913 r. w Łazach (Czechy), zm. 7 XII 1979 r. w Mikołajkach, córka Józefa i Krystyny z domu Szczyrba.

⁴ Zob. R. Michalak, *Kościoły protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945–1956)*, Warszawa 2002.

Ewangelicy duchowni i parafianie. Powojenne lata w Olsztynie i na Mazurach to kolejna ważna publikacja podejmująca zagadnienie losów ludności mazurskiej po II wojnie światowej. Wskazać należy, iż jest to jedna z nielicznych książek, które przybliżają postaci duchownych ewangelickich pełniących posługę duszpasterską na Mazurach po 1945 r. Dużym walorem jest też bogata baza źródłowa, a zwłaszcza wykorzystanie zbiorów prywatnych i wspomnień. Popularnonaukowy charakter poszczególnych artykułów sprawia, iż kierowane są one do szerokiego grona odbiorców. Szkoda tylko, że zabrakło w tej pracy redaktora naukowego. Z pewnością historia olsztyńskiej parafii ewangelicko-augsburskiej, dzięki działalności wydawniczej Mazurskiego Towarzystwa Ewangelickiego, jest jedną, o ile nie jedyną parafią diecezji mazurskiej tak dobrze zbadaną. Być może Towarzystwo w następnych latach podejmie wysiłek opracowania dziejów innych mazurskich zborów ewangelickich.

Dominik Krysiak (Olsztyn)

Jerzy Minakowski, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie. Bibliografia zawartości za lata 1957–2006*, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn 2007, ss. 258.

Półwiecze ukazywania się kwartalnika „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” w obecnej formie uczczono m.in. wydaniem omawianej bibliografii. Publikacja ta, opracowana przez bibliotekarza Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie Jerzego Minakowskiego przy współpracy Moniki M. Hrynkiewicz, stanowi kontynuację pracy głównego autora w postaci wcześniej opublikowanych bibliografii za lata 1957–1977 (Olsztyn 1979), 1957–1992 (KMW, 1993, nr 2) i 1993–2000 (KMW, 2001, nr 2) oraz najwcześniejszych prac dr. Stanisława Flisa, który opracował zawartość roczników z pierwszego dziesięciolecia ukazywania się czasopiśma (KMW, 1962, nr 1 i 1968, nr 2). Mamy więc do czynienia z materiałem systematycznie uzupełnianym i aktualizowanym, co z pewnością wpłynęło na sumienne przygotowanie także najnowszej publikacji.

Praca składa się z wykazu 2713 jednostek bibliograficznych, ułożonych według stałych i właściwych dla „Komunikatów” działów i poddziałów. W przypadku przypisania danej pozycji do więcej niż jednego działu za każdym razem otrzymujemy jej skrócony opis. Wyszczególniony układ bibliografii świadczy o wielokierunkowych zainteresowaniach kilku pokoleń badaczy, którzy publikowali swe artykuły, recenzje, omówienia, sprawozdania, polemiki w poszczególnych numerach kwartalnika. To właśnie tematyka badawcza miała wpływ na ostateczny układ i liczbę działów oraz kompozycję całej bibliografii. „Komunikaty” gościły na swych łamach wielu wybitnych autorów, poświęcających swe zainteresowania badawcze przede wszystkim dziejom regionu lub w jakiś sposób z nim związanymi.

W zestawieniu wyróżniono dwadzieścia dwa działy – od Bibliografii po Edytorstwo. W wypadku recenzji lub omówienia przy każdej z wyszczególnionych jednostek uzyskujemy o tym informację bezpośrednio pod opisem recenzowanej publikacji.

Bibliografia dokumentuje ogromny dorobek powojennych badań nad dziejami Warmii i Mazur, a równocześnie uwidacznia wzrost zainteresowania tematami, które w wyniku ewolucji nauki historycznej w ostatnich dziesięcioleciach uzyskały w niej nowy profil. Należy tu wymienić chociażby antropologię lub historię kultury. W porównaniu z bibliografią za lata 1993–2000 wyszczególniono dział Antropologia, który – miejmy nadzieję – ze względu na swą obszerność nie będzie w przyszło-